

КОНЦЕПТ ФОРТУНИ У ЗБІРЦІ БІОГРАФІЙ «DE CASIBUS VIRORUM ILLUSTRUM» ДЖОВАННІ БОККАЧЧО

Аліна Грегуль

CONCEPT OF FORTUNA IN THE COLLECTION OF BIOGRAPHIES «DE CASIBUS VIRORUM ILLUSTRUM» BY GIOVANNI BOCCACCIO

Alina Hrehul

The cult of the goddess Fortune dates back to ancient tradition. In the Middle Ages the allegorical image of Fortune remains popular in literature and everyday life. Authors such as Augustine of Hippo, Boethius, Dante Alighieri and Giovanni Boccaccio used in their works the allegorical image of Fortune, which has special verbal and visual characteristics. The main attention in this paper is focused specifically on the study of Fortune symbolism in the collection of biographies «De Casibus Virorum Illustrum» by G. Boccaccio. In the preface to the collection the humanist outlined the task he set for himself. It consisted in depicting the misfortunes, difficult and fatal fates of legendary and famous figures in history from Adam and Eve to the writer Fr. Petrarch he was contemporary with. In the biographies it is constantly emphasized that Fortune can be unpredictable. The text of «De Casibus Virorum Illustrum» is full of negative characteristics of Fortune, which repeatedly emphasize her fickleness and treachery. The visual representation of Fortuna also has negative connotations, which creates a formidable halo around the allegorical figure. In G. Boccaccio's description, Fortune appears as a tall woman with a stern look and a gloomy face. On miniatures of the 15th century the goddess is depicted with closed eyes, wings (sometimes multi-armed), a staff, the Wheel of Fortune (Rota Fortunae) or a ship's rudder. It is important that the characteristics of the humanist do not include the attributes of the goddess of fate. They appear later on miniatures for translations of G. Boccaccio works, which indicates the process of formation of iconographic tradition around the image of Fortune (by the 15th century the Wheel became its main attribute).

The collection «De Casibus Virorum Illustrum» was supposed to serve as a warning about the changeability of fate for influential contemporaries of G. Boccaccio and subsequent generations. In the system of that time ideas, following the cardinal virtues of Christian theology (prudence, justice, courage, temperance) guaranteed the favor of Fortune.

Keywords: Middle Ages, Renaissance, Fortuna, Wheel of Fortune, Giovanni Boccaccio, reception of Antiquity, reception studies.

Богиня Фортуна (Τύχη (Тюхе) у грецькій та Fortuna у римській традиціях) ще з античних часів є символом мінливості долі й уособленням як удачі, так і нещастя. З плином часу значення та роль Фортуни змінювались та набували нових конотацій. В епоху Середньовіччя богиню Фортуна, наділену позитивними та негативними характеристиками, як вершительку людських доль, зображували Аврелій Августин у трактаті «De civitate Dei» («Про общину Божу») (August. De civitate Dei IV. XVIII–XIX; VII. III), Боецій у «De consolatione philosophiae» («Про розраду філософією») (Boet. Cons. Phil. 2), Данте Аліґ'єрі у частині Пекло «la Divina Commedia» («Божественна комедія») (VII, XXX), Джованні Боккаччо у збірках біографій «De Casibus Virorum Illustrum» («Про нещастя знатних чоловіків») та «De Mulieribus Claris» («Про відомих жінок»). Відкритим для науковців залишається дослідження характеристик Фортуни, які акумулювались не лише вищевказаними авторами в літературі, а й в мистецтві та у сприйнятті тогочасного середньовічного соціуму. До того ж непередбачуваність Фортуни (долі) змушувала людей замислюватись над мінливістю життя (Armstrong & Daniels 2015, p. 56). Тому роботи Дж. Боккаччо і користувались популярністю, принаймні серед знатних осіб (наприклад, при дворі герцога Беррі Жана (1360–1416 рр.)). Ілюміновані переклади старофранцузькою мовою збірки

«De Casibus» поширювалися Європою до кінця XV ст., про що свідчить наявність близько 68 копій в архівах і бібліотеках світу (Hedeman 2008, р. 20; Kirkham & Sherberg 2014, р. 245–247; Hedeman 2016, р. 15–16).

Серед перших досліджень, у яких розкривається роль богині Фортуни в уявленнях середньовічної людини, є роботи Говарда Петча (Patch 1923; Patch 1927; Patch 1935). Від часу їх написання пройшло майже століття, але ці напрацювання не були переглянуті істориками та залишаються актуальними і нині. Із сучасних праць варто виокремити роботи Анни Хейдмен (Hedeman 2008; Hedeman 2016), але дослідниця зосереджує свою увагу переважно на перекладах збірок біографій Дж. Боккаччо, що здійснювались у XV ст. Хоч вона і досліджує роботи Дж. Боккаччо, але концепт Фортуни не розглядає. Томазо Робертіс проаналізував витoki концепту Фортуни, якими міг послуговуватись Дж. Боккаччо при написанні біографій (Robertis 2020). Тож серед нечисленної кількості досліджень відсутні роботи, у яких комплексно розглядаються конотації Фортуни у збірках біографій авторства Дж. Боккаччо. У даній роботі здійснюється спроба проаналізувати концепт Фортуни саме у «De Casibus Virorum Illustrium», оскільки автор заклав безліч сенсів в образ богині Фортуни, яка постійно супроводжує героїв його збірки.

Перша робота з назвою «De Viris Illustribus» («Про відомих чоловіків») була написана ще Корнелієм Непотом (I ст. до Р. Х.) у 16 книгах. Саме він започаткував традицію створення зібрань біографій. Найвідомішими роботами античних часів є «Порівняльні життєписи» Плутарха (46–127 pp.). Гай Светоній Транквіл (69–122 pp.) також є автором «De Viris Illustribus», які частково збереглися до наших днів (Easterling & Kenney 2008, р. 738). Вже з кінця IV ст. християнські теологи теж звернулися до жанру біографій: Св. Ієронім, Ісидор Севільський та Ільдефонс Толедський (Joost-Gaugier 1982, р. 97–98; Fear & Wood 2016, р. 13–15; Wood 2012, р. 82–83). У XIV ст. Фр. Петрарка розпочав роботу над збіркою біографій «De Viris Illustribus» та поставив перед собою завдання зобразити відомих римлян (Brand & Brand 1999, р. 133; Kirkham & Maggi 2009, р. 103–111). Дж. Боккаччо впродовж 1355–1360 pp. написав збірку із 56 біографій (доповнена у 1373–1374 pp.) «De casibus virorum illustrium» (Vocatij 1544), що тривалий час була популярнішою за збірку новел «Декамерон» (1350-ті pp.) (Marrone 2006, р. 255).

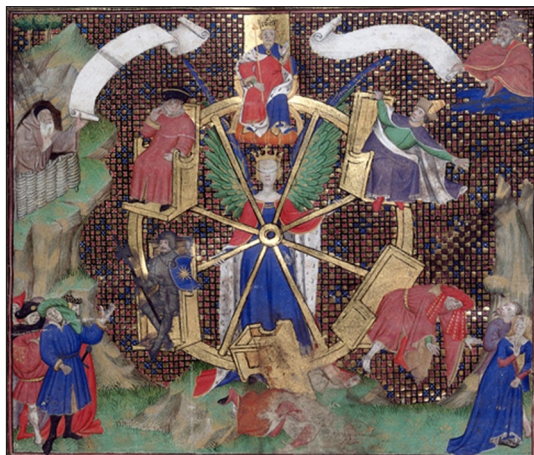
Дж. Боккаччо оповідає про неминучість долі й несподіваний кінець тих людей, кому протягом життя постійно «посміхалася» Фортуна. Чим вище піднімаються люди на Колесі Фортуни, тим швидше вони наближаються до свого остаточного падіння (Rigby 2009, р. 82). Гуманіст описує життя відомих особистостей, які були на вершині щастя й зазнали горя, коли вони цього взагалі не очікували. Для своєї збірки автор обирав такі біографії, щоб максимально зацікавити читачів нетривіальними життєвими історіями (наприклад, біографії Адама та Єви, Пірра, царя Ірода, імператорів Калігули та Нерона, папи Боніфація VIII та ін.), які мали б певний повчальний чи моралізаторський характер (Hedeman 2008, р. 17; Armstrong 2013, р. 32–35; Eisner & Lummus 2019, р. 16).

На початку збірки «De casibus» розглядається питання про мудрість (Vocatij 1544, р. 1–2; De casibus I. Prohemium). Мудра людина в часи Дж. Боккаччо повинна мати за мету досягнення доброї слави. Дж. Боккаччо починає оповідь з сумнівів щодо власних мотивів написання книги, розмірковує, що його амбіції у пошуку слави не принесуть йому користі. Автор побоюється, що Фортуна і до нього поставиться неприхильно. Важливо, що Бога Дж. Боккаччо асоціює із Фортуною, що свідчить про виняткову роль останньої: «...Deus omnipotens, seu – ut eorum loquar more – Fortuna...» (De casibus. Prohemium) (Бог всемогутній або як частіше кажу – Фортуна) (тут і далі переклад мій – А. Г.). Далі гуманіст розмірковує, що жага до слави природна, адже це одна із чеснот, до якої мають прагнути люди. Таким чином, засуджучи славу, засуджується чеснота. Тому варто уникати такого засудження і не боятись рішень Фортуни. Бажання саме доброї слави є позитивною мотивацією, яка буде змушувати Фортуну вершити долю людини у позитивному ключі. Тим паче шлях до доброї слави завжди має торуватись через благо для інших, це ще й спосіб боротьби з лінню, що є одним із смертних гріхів.

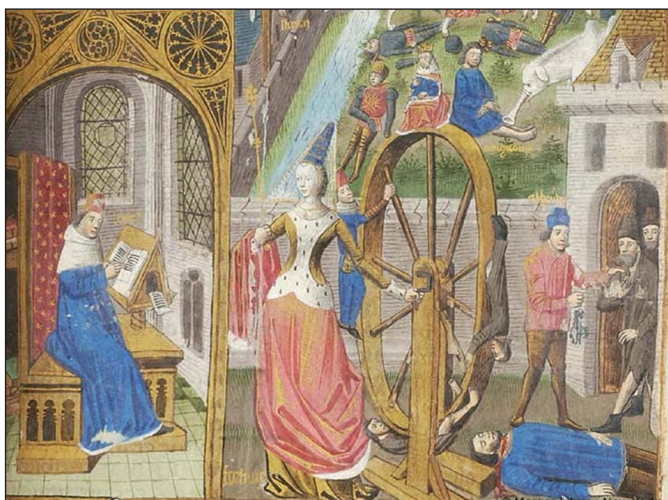
У «De casibus» прослідковуються мотиви до заохочення суспільства прагнути до чеснот, оскільки в такому випадку Фортуна не буде завдавати нещастя. Але збірка біографій, де постійно Фортуна супроводжує знатних чоловіків, переповнена саме негативними конотаціями навколо Фортуни та її рішень. Для нас важливим є розуміння вербалізації лексеми Фортуна та відповідна інтерпретація концепту Фортуни. У тексті «De casibus» представлені такі формулювання, що характеризують богиню: Fortune lubricum (Фортуна слизька) (De Casibus I. Prohemium; I. 1) ministra mortalium Fortuna (Фортуна, що сприяє смерті) (De Casibus VI. 1); incauto preparavit laqueum [Fortune] (зненацька приготувала пастку [Фортуна]) (De Casibus III. 3). У кож-

ній з біографій Фортуна вершить долю людей через негативні дії. Отже, використання автором виключно негативних характеристик Фортуни можна пояснити моралізаторською метою роботи гуманіста, де позитивні дії богині не мали б повчального ефекту.

Не менш важливою є візуалізація Фортуни Дж. Боккаччо у «De casibus» та наступними поколіннями авторів мініатюр, які ілюмінували рукописи з перекладами роботи гуманіста. Власне Дж. Боккаччо характеризує Фортуну як жінку високого зросту з пронизливим грізним поглядом і голосом, похмурим обличчям, над яким звисає довге волосся. Вбрана ж вона у різнобарвний одяг (De casibus. VI. l. 1). В ілюмінаціях до перекладів «De casibus», здійснених у XV ст., Фортуна постає інакшою: із закритими очима (на знак того, що *Fortuna caeca est* (Фортуна сліпа)), крилами як символом переваги над іншими (іл. 1), посохом як символом влади (іл. 2), Колесом Фортуни (*Rota Fortunae*) або стерном судна (іл. 1, іл. 2). Також Фортуну зображено в алегоричній формі багаторукої жінки (іл. 3). Така іконографія богині мала продемонструвати, що Фортуна підіймає людей на Колесі, де її руки знімають титули, герби та символи влади з людей з одного боку та віддають іншим на протилежному боці, котрі тільки-но підіймаються на Колесі. В обох випадках, як і в описі Дж. Боккаччо, так і на мініатюрах, Фортуна представлена високою жінкою, яка домінує над людьми, долі яких вона вершить. Загалом загальноприйнята персоніфікація богині долі – зображення жіночої постаті, яка крутить колесо та може знаходитись на самому колесі або біля нього (Patch 1927, p. 176). Варто зазначити, що Дж. Боккаччо не згадує про Колесо Фортуни у тексті біографій. Лише на

Іл. 1. BL, Royal 20 C IV, f. 1

Іл. 2. Morgan Library, MS G.35, f. 205r

Іл. 3. BL, Royal 20 C IV, f. 198.

більшості мініатюр XV ст. богиня постає поруч із Колесом. Це свідчить про процес формування усталеної іконографічної традиції навколо зображення Фортуни і саме тоді Колесо стало основним атрибутом богині долі. Також важливо, що в межах тогочасного теологічного світобачення Фортуна не сприймалася як богиня чи божество. Але надприродні можливості впливати на людські долі не викликали сумніву.

Відсутність кордонів у морально-етичних цінностях, поведінкових моделях стали для Дж. Боккаччо приводом використати у своїх роботах алегоричну постать Фортуни. Таким чином у руслі гуманізму автор представив ставлення до життя, долі, доброчесності, часу та слави. Дж. Боккаччо добре усвідомлював непередбачуваність Фортуни та незахищеність людей, на життя яких вона впливає. У біографіях «De casibus» прослідковується основна ідея автора, яку він покладає на роль Фортуни: удача не буде супроводжувати людину, яка своє життя віддає надмірним втіхам і задоволенням, багатству та владі. Проте дотримання основних чес-

нот християнської теології, таких як розсудливість, справедливість, мужність, поміркованість, гарантує постійну прихильність Фортуни. Успіх, яким би чином він не був досягнутий, є небезпечним та неминуче призводить до гріха, падіння з вершини Колеса Фортуни. А прагнення до успіху та слави ставить під загрозу долю людини. Єдиним безпечним та добродішним виходом для людини є необхідність залишатися поміркованим у власних бажаннях, адже *Fortuna saepe est i* варто бути обережним, щоб не потрапити в немилість мінливої долі.

Список джерел та літератури **References**

- ARMSTRONG, G. & DANIELS, R., 2015, *The Cambridge Companion to Boccaccio*. Cambridge: Cambridge University Press.
- ARMSTRONG, G., 2013, *The English Boccaccio: A History in Books*. Toronto: University of Toronto Press.
- BOCATIJ, I., 1544, *De casibus virorum illustrium*. Ziegler H., Trithemius J., ed. Augustae Vindelicorum: Philippus Vhardus excudebat.
- BRAND, P. & BRAND, C., 1999, *The Cambridge History of Italian Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EASTERLING, P. & KENNEY, E., 2008, *The Cambridge History of Classical Literature: Vol. 2. Latin Literature*. Cambridge: Cambridge University Press.
- EISNER, M. & LUMMUS, D., 2019, *A Boccaccian Renaissance. Essays on the Early Modern Impact of Giovanni Boccaccio and His Works*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- FEAR, A. & WOOD, J., 2016, *Isidore of Seville and his Reception in the Early Middle Ages*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- HEDEMAN, A., 2008, *Translating the Past: Laurent de Premierfait and Boccaccio's De Casibus*. Los Angeles: Getty Publications.
- HEDEMAN, A., 2016, *Translating Power for the Princes of the Blood: Laurent de Premierfait's Des cas des nobles hommes et femmes*. In: R. Brown-Grant, A. Hedeman, B. Ribémont, ed. *Textual and Visual Representations of Power and Justice in Medieval France: Manuscripts and Early Printed Books*. London: Routledge.
- JOOST-GAUGIER, C., 1982, *The Early Beginnings of the Notion of «Uomini Famosi» and the «De Viris Illustribus» in Greco-Roman Literary Tradition*. *Artibus et Historiae*. Vol. 3, № 6, 97–115. DOI: <https://doi.org/10.2307/1483207>
- KIRKHAM, V. & MAGGI, A., 2009, *Petrarch: A Critical Guide to the Complete Works*. Chicago: University of Chicago Press.
- KIRKHAM, V. & SHERBERG, M., 2014, *Boccaccio: A Critical Guide to the Complete Works*. Chicago: University of Chicago Press.
- MARRONE, G., 2006, *Encyclopedia of Italian Literary Studies*. Vol. 1. New York: Taylor & Francis.
- PATCH, H., 1923, *Fortuna in Old French literature*. Northampton, Massachusetts: George Banta Publishing Company.
- PATCH, H., 1927, *The Goddess Fortuna in Mediaeval Literature*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- PATCH, H., 1935, *The Tradition of Boethius: A Study of His Importance in Medieval Culture*. Oxford: Oxford University Press.
- Pierpont Morgan Library, MS G.35, f. 205r.
- RIGBY, S., 2009, *Wisdom and Chivalry: Chaucer's Knight's Tale and Medieval Political Theory*. Leiden: Brill.
- ROBERTIS, T., 2020, *A New Source for Boccaccio's Concept of Fortune: the Pseudo-Aristotelian Liber de bona fortuna*. *Heliotropia* 16–17. [Online]. Available from: https://www.brown.edu/Departments/Italian_Studies/heliotropia/16-17/derobertis.pdf
- The British Library. Royal (BL Royal), 20 C IV, f. 1.
- The British Library. Royal (BL Royal), 20 C IV, f. 198.

Концепт фортуни у збірці біографій «De Casibus Virorum Illustrium» Джованні Боккаччо

Культ богині Фортуни бере свій початок ще з античної традиції. В епоху Середньовіччя алегоричний образ Фортуни залишається популярним у літературі та повсякденному житті. Такі автори як Аврелій Августин, Боецій, Данте Аліґ'єрі та Джованні Боккаччо у своїх роботах використали алегоричне зображення Фортуни, якій притаманні особливі характеристики, як вербальні, так і візуальні. У даній роботі увага зосереджена саме на дослідженні символіки Фортуни у збірці біографій Дж. Боккаччо «De Casibus Virorum Illustrium». Гуманіст у передмові до збірки окреслив завдання, яке поставив перед собою. Воно полягало у зображенні нещастя, складних та фатальних доль легендарних та відомих постатей в історії від Адама та Єви до сучасника автора – Фр. Петрарки. У біографіях постійно наголошується, що Фортуна може бути непередбачуваною. Текст «De Casibus Virorum Illustrium» переповнений негативними характеристиками Фортуни, що неодноразово підкреслюють її мінливість та підступність. Візуальна репрезентація Фортуни також має негативні конотації, що створює навколо алегоричної постаті грізний ореол. В описі Дж. Боккаччо Фортуна постає високою жінкою з суворим поглядом і похмурим обличчям. На мініатюрах XV ст. богиня зображена із закритими очима, крилами (інколи багаторукою), посохом, Колесом Фортуни (Rota Fortunae) або стерном судна. Важливо, що в характеристиці гуманіста не представлені атрибути богині долі. Вони з'являються пізніше на мініатюрах до перекладів робіт Дж. Боккаччо, що свідчить про процес формування усталеної іконографічної традиції навколо зображення Фортуни (до XV ст. Колесо стало основним її атрибутом).

Збірка «De Casibus Virorum Illustrium» мала слугувати застереженням про мінливість долі для впливових сучасників Дж. Боккаччо та наступних поколінь. У системі тогочасних уявлень слідування основним чеснотам християнської теології (розсудливості, справедливості, мужності, поміркованості) гарантувало прихильність Фортуни.

Ключові слова: Середньовіччя, Відродження, Фортуна, Колесо Фортуни, Джованні Боккаччо, рецепція античності, дослідження рецепції.

Alina Hrehul, PhD, Assistant professor, Department of Ancient and Medieval History, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Аліна Грегуль, кандидат історичних наук, асистентка кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9847-0865>

Received: 29.02.2024

Advance Access Published: April, 2024